

Het Grauwe Dopheide-reservaat

Een historische, geologische en biologische schets

door Martin HERMY (*)

Het reservaat is gelegen in het zuiden van (Groot-) Brugge, op het vroegere grondgebied van de gemeente St.-Andries. Het vormt een smalle strook van ca. 2 ha 43 ca (voor de verbreding van de E5) ten zuiden van de autostrade Oostende-Brussel, nabij de Diksmuidse Heirweg. Met het oog op het behoud van het natuurwetenschappelijk belang van het terrein werd op 8 augustus 1978 tussen de Belgische Natuur- en Vogelreservaten (B.N.V.R.) en de Nationale Maatschappij der Waterleidingen (N.M.W.) een

overeenkomst gesloten waarbij de B.N.V.R. het natuurhistorisch medebeheer krijgt.

Het idee om een waterwinningsgebied in te richten als natuurreservaat, kiemde 8 tot 10 jaar geleden tijdens een grondige studie van H. STIEPERAERE (1969). Hieruit bleek de grote waarde van het terrein voor het behoud van de grauwe dopheide (*Erica cinerea*) en haar begroeiingen. In een 15-tal jaar groeide het gebied uit tot één der belangrijkste grauwe dopheide-vegetaties in West-Vlaanderen. Vergelijkbare vegetaties worden pas ten zuiden van Boulogne in Frankrijk aangetroffen. Heiden met grauwe dopheide komen elders in België enkel voor nabij Maasmechelen, aan de rand van het Kempisch plateau (DE SMIDT

(*) Bursaal I.W.O.N.L. Rijksuniversiteit Gent, Laboratorium voor Morfologie, Systematiek en Ecologie van de Planten. K. L. Ledeganckstraat 35, B. 9000 Gent, Belgium.

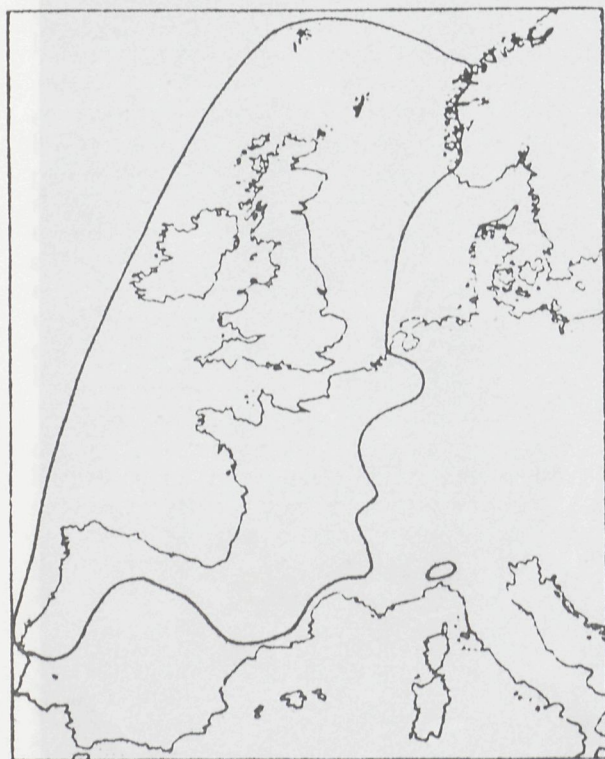

Fig. 1

Het areaal van grauwe dopheide (*Erica cinerea*) in Atlantisch Europa (Bannister 1965).

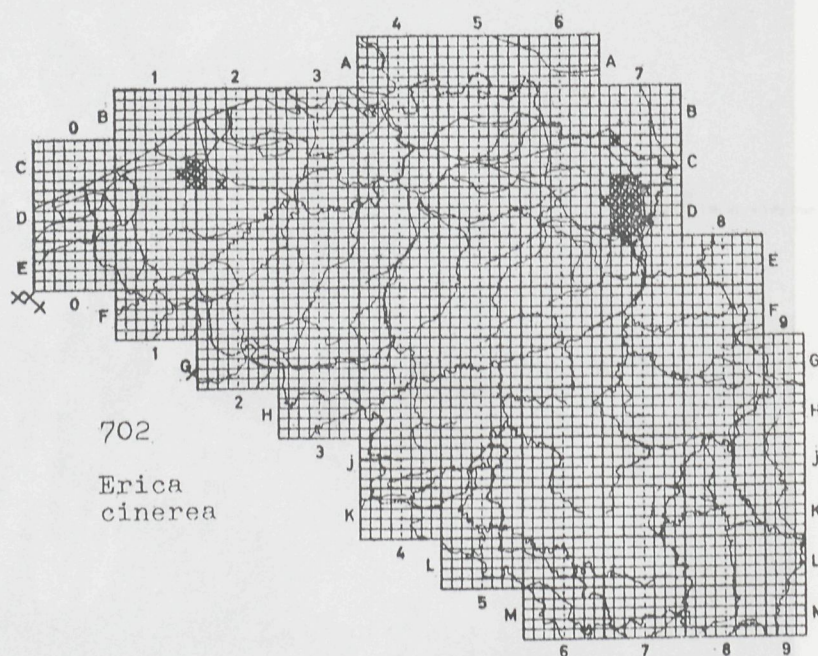

Fig. 2

De verspreiding van grauwe dopheide in België. (Van Rompaey en Delvosalle 1972)

1977). Zij sluiten echter meer aan bij sub-atlantische heidetypen (STIEPERAERE H. 1979).

1. Historisch aspekt

Omstreeks 1775 (kaart van FERRARIS) dwarste een grote gordel van woeste gronden noordelijk Binnen-Vlaanderen in zuidoost-noordwest richting. Tussen deze « velden » in lagen uitgestrekte loofbossen en verspreide bewoningskernen. De voornaamste velden waren het Bulscampveld (volgens VERHULST (1964) het grootste veld van Vlaanderen), de Loovelden en het Maldegem- en Swarteveld. Het reservaat bevindt zich op één van de kleinere velden aan de zuidwestrand van Brugge, nl. het Panneel veld, onderdeel van het St.-Andries veld.

Bij het beschouwen van het begrip « veld » denkt men veelal aan dwergstruikformaties zonder of met weinig bomen en struiken, zoals die nu nog lokaal in de Kempen veel voorkomen. Nochtans is het woord veel ruimer: alle niet verkavelde gronden, gelegen buiten het eigenlijke landbouwareaal en gekenmerkt door gemeenschappelijke exploitatievormen (BEERNAERT 1978). In deze betekenis dateert het begrip « veld » slechts uit de jongste geschiedenis. Tijdens de Middeleeuwen sprak men over « bruiera, wastina en boscus ». De heidezones (bruiera) hadden waarschijnlijk een groot aandeel in de velden, daarnaast kwamen struikformaties en bomen voor. Het Beverhoutsveld, één van de kleinere velden tussen Oostkamp en Oedelem zou zijn naam ontleend hebben aan « beverhout » of ratelpopulier, wat wijst op opslag van deze soort. Op de *Erica cinerea*-heide slaat naast zomereik (*Quercus robur*), ook ratelpopulier (*Populus tremula*) en berk (*Betula pendula*) spontaan op. De eerste 2 soorten wijzen op relatief rijke zandbodem (i.t.t. deze in de Kempen, waar de opslag hoofdzakelijk beperkt blijft tot berk).

Rond 1775 bestond het Panneel veld uit « veld en taillie » dus uit een mengeling van heide en hakhout. Het huidige natuurreservaat, samen met de loofbossen van « den Beysbroeck » ten noorden daarvan waren eigendom van de abdij van St.-Andries (VAN OUTRYVE d'YDEWALLE 1921). In 1798 werd het geheel verkocht en startte de ontginning. Het Panneel veld werd diepgeploegd en beplant met dennen. De bebossing sluit aan bij een algemene trend in de noord Vlaamse heidezone: door een sterke bevolkingsaan-groei ontstond een nijpend tekort aan hout (brand- en timerhout) (BEERNAERT 1978). Na 1897 werden vele gebieden omgezet tot akkerland onder meer dank zij de opkomst van guano als meststof. Het Panneel veld is nochtans bebost gebleven. In ieder geval is het veld als landschapselement er al minstens 150 jaar verdwenen. In 1960-61 werd in het kader van de waterwinning het dennenbos gekapt. Na het aanleggen van de putten werd de rest van het terrein aan zijn lot overgelaten. Wat in 1964 nog een rommelige kapvlakte was, is ondertussen uitgegroeid tot een gedifferentieerde heidevegetatie.

2. Bodemkundig en geologisch aspekt

De bodem is er zandig en droog tot matig droog (werkkaart Centrum voor Bodemkartering te Gent). Vanuit het centrale deel naar het oosten en westen neemt de vochtigheid toe.

Als gevolg van de ontginning zijn alle podzolen gemengd en de ijzeraanrijkingshorizont vaak verbrok-keld. Vanaf ongeveer 1,5 m diepte treffen we zandsteenbanken aan. Deze zandsteen staat in de streek bekend als « veldsteen » en was vroeger een veel gebruikt bouwmetaal. Geologisch gezien behoren deze zandsteenbanken tot het eocone Paniseliaan. De top-facies omvat glaukonietrijke, fossielrijke zanden met veel silexknollen (vuursteen). De kwartaire dek-lagen zijn dus zeer dun, zodat het Paniseliaan hier eigenlijk dagzoomt.

3. Botanisch aspekt

3.1. De grauwe dopheide

Samen met de struikheide (*Calluna vulgaris*) en de gewone dopheide (*Erica tetralix*) behoort de grauwe dopheide tot de heidekruidfamilie (*Ericaceae*). Van de grauwe dopheide kent men een 7-tal variëteiten, meesal kleurvariëteiten (HANSEN 1950: 31).

Het areaal van *Erica cinerea* in Atlantisch Europa strekt zich uit van Portugal tot Z. W. Noorwegen en de Fär Øer. In het Midderraan gebied komt ze voor in Z. Frankrijk, Corsica, Madeira en de Ligurische Apennijnen. BØCHER korreleert haar Europese verspreiding met de januari-isotherm van 2 °C (N. en O. grens) en de juni-isotherm van 22 °C (Z. en O. grens) (zie BANNISTER 1965). In W. Duitsland, Nederland en Noord-Frankrijk komt ze weinig voor. In België vinden we de grauwe dopheide verspreid over 2 dis-junkte vindplaatsen. Het areaal in West-Vlaanderen liep in de laatste 30 jaar met meer dan de helft terug. (Vergelijk VANDE VIJVERE 1958: 46 km² IFB, STIEPERAERE 1969: 27 km² IFB, thans 1977 ± 18 km² IFB). Haar statuut van beschermde plant (kate-gorie B) is dan ook gerechtvaardigd (ANON. 1976).

Binnen haar areaal komt de grauwe dopheide vaak voor langs paden en wegbermen, dus op plaatsen met de vrij grote dynamiek. Ook op geplagde en ge-brande stukken kan ze de eerste jaren de regenererende vegetatie domineren. In de heide leidt de vege-tatiesuccessie meestal tot dominantie van de struik-heide. De grauwe dopheide treedt dus vaak op in pioniersituaties.

Alhoewel de grauwe dopheide een soort is van open standplaatsen tolereert ze beter lage lichtinten-siteiten dan de struikheide. Alleen op goed gedrai-neerde bodems kan ze met succes concurreren met de struikheide. BANNISTER (1964) formuleert de ecologische verhoudingen tussen de 3 heide-soorten als volgt: De 3 heidesoorten groeien vermoedelijk optimaal op vochtige bodems, maar *Calluna*

De drie inlandse heidesoorten.

koloniseert het meest efficiënt de intermediaire omstandigheden tussen nat en droog, en de 2 andere soorten worden dus gedwongen te groeien bij de uitersten van de ecologische amplitude van *Calluna*, daar waar ze op grond van hun fysiologische eigenschappen kunnen wedijveren met *Calluna*... De gevoeligheid van *Erica cinerea* voor overstroming en *E. tetralix* voor droogte zou de eerste uitsluiten uit natte omstandigheden en de laatste uit de drogere minerale bodems.

3.2. Vegetaties

De heidebegroeiingen van het reservaat werden vanaf 1965 grondig bestudeerd door STIEPERAERE (1967, 1969, 1979). Hieronder volgt een samenvatting van de resultaten. Er komen 3 vegetatietypes voor: vochtige heide met gewone dopheide, droge heide met struikheide en grazige vegetaties eventueel met veel grauwe dopheide. In de vochtige heide domineert de struikheide en ook het pijpestrootje (*Molinia caerulea*) speelt een belangrijke rol. Typische vochtindicatoren zijn de gewone dopheide en de trekkrus (*Juncus squarrosus*). De moslaag is slecht ontwikkeld. In de droge heide komen 2 subtypen voor: een volledig gedifferentieerd type en regenererende droge heide op een stuifvlakte. In het eerste subtype domineert de struikheide, het pijpestrootje komt er minder veel voor. De gewone dopheide en de trekkrus ontbreken hier; daarentegen krijgen we steeds een geringe bijmenging van de grauwe dopheide. In de meeste begroeiingen komt een dichte moslaag voor met vooral veel heiblaauwtjesmos (*Hypnum cupressiforme* var. *ericetorum*), begeleid door gaffeltandmos (*Dicranum scoparium*) en bronsmos (*Pleurozium schreberi*). De regenererende heide is ontstaan na het afbranden van het centrale deel van het gebied in 1976 (grondvuur). Naast stukken die nog vrijwel onbegroeid zijn, komen er lage mosrijke vegetaties voor met o.a. veel jonge grauwe dopheide, struikheide en ook pilzegge (*Carex pilulifera*).

In de grazige vegetaties onderscheiden we grauwe dopheidevegetaties en zeer soortenarme pijpestrootjesvegetaties. In het eerste subtype domineert de grauwe dopheide, terwijl ook het pijpestrootje veel bedekt. Verder komen hierin voor: zandstruisgras (*Agrostis coarctata*), schermhavikskruid (*Hieracium umbellatum*) e.a. De moslaag wordt meestal gedomineerd door bronsmos. In de soortenarme pijpestrootjesbegroeiingen domineert het pijpestrootje volledig. Dwergstruiken spelen slechts een ondergeschikte rol.

Het hele terrein uitgezonderd het centrale deel, draagt veel opslag van voornamelijk zomereik. In mindere mate slaan ook ruwe berk, Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), ratelpopulier en grove den (*Pinus sylvestris*) op. In het noordwestelijk deel heeft de opslag reeds een echt boskarakter. De boomlaag bestaat voornamelijk uit zomereik, ruwe berk met bijmenging van beuk (*Fagus sylvatica*) en Amerikaanse eik. In de ondergroei treden wilde kamperfoelie (*Lonicera periclymenum*), brede stekelvaren (*Dryopteris dilatata*), valse salie (*Teucrium scorodonia*) en veel zachte witbol (*Holcus mollis*) op. Een dergelijk bostype, ontstaan door spontane natuurlijke processen is bijzonder waardevol omdat ze nog zelden voorkomen in onze sterk beïnvloede bossen. Vroeger dacht men dat de klimaxvegetatie op de « arme » zandgronden een eiken-berkenbos (*Quercus-Betuletum*) was. Onze waarnemingen in het heidereservaat wijzen eerder in de richting van een eiken-beukenbos (*Fago-Quercetum*). Vermoedelijk speelt de beuk dus een grotere rol in de natuurlijke bosvegetaties van de « arme » zandgronden.

4. Fauna

4.1. Ornithologisch aspect

In 1972 inventariseerde Jan SWIMBERGE de broedvogels met het « Common Birds Census » systeem. Als broedvogels werden vastgesteld (tussen haakjes het

aantal broedparen) : fitis (*Phylloscopus trochilus*) (3), tuinfluiter (*Sylvia borin*) (3), geelgors (*Emberiza citrinella*) (2), boompieper (*Anthus trivialis*) (2), heggemus (*Prunella modularis*) (1), nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*) (1), kneu (*Carduelis cannabina*) (1). De nachtzwaluw is ondertussen als broedvogel niet meer vastgesteld. Verder komen boomvalk (*Falco subbuteo*) en torenvalk (*Falco tinnunculus*) er regelmatig jagen.

4.2. Reptielen en amfibieën

De levendbarende hagedis (*Lacerta vivipara*) is er zeer talrijk. In de putten op het heideveld wordt de pad (*Bufo bufo*) wel eens vastgesteld.

4.3. Entomologisch aspekt

De insektenfauna werd vooral bestudeerd vanuit de B.J.N.-afdeling Brugge (VANNIEUWENHUYZE 1974). Een inventaris wordt verder opgemaakt. Hieronder volgt een samenvatting. Twee zandloopkeversoorten werden waargenomen: *Cicindela campestris* en *C. hybrida*. De familie *Apidae* was vertegenwoordigd door de geslachten *Apis* (1 soort: de honingbij), *Bombus* (hommels) en *Psithyrus* (Koekoekshommels). Eén ervan *Bombus pascuorum* ras *romanioides* staat bekend als endemisch in Nederland, wat niet strookt met de vondst op het heideveldje. Verder werden volgende families vastgesteld (tussen haakjes het aantal soorten): de *Vespidae* (plooiwespen) (2), de *Tiphiidae* (één van de wespenfamilies) (1), de *Ustilidae* (mierwespen) (1), de *Panpilidae* (spinnendoders) (1), de *Sphécidae* (graafwespen) (3 soorten en 3 andere geslachten), de *Syrphidae* (zweefvliegen) (29) o.a. *Platycheirus fulviventris*, vermoedelijk een zeldzame soort. De mierenfamilie (*Formicidae*) werd vanaf 1977 intensiever bestudeerd door VANNIEUWENHUYZE (1978). Hij vond 7 soorten op het heideveldje. Op dit kleine heideveld werden reeds 19 dagvlindersoorten waargenomen, waaronder enkele relatief zeldzame: gehakelde aurelia (*Polygonia c-album*), landkaartje (*Araschnia levana*), grote vos (*Nymphalis polychloros*) waarvan de rupsen leven op de berk, wilgen (*Salix* sp.) en lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), de eikepage (*Quercusia quercus*) en de schildrups (*Nordmannia ilicius*) waarvan de rupsen leven op de onderste takken van de eik. De meeste vossen (*Nymphalidae*) en witjes (*Pieridae*) werden eerder toevallig waargenomen, omdat zowel de voedselplanten van de rupsen (resp. brandnetels en kruisbloemigen) als die van de volwassen insekten nagenoeg ontbreken. De rupsen van de zandoogjes (*Satyridae*) en de dikkopjes (*Hesperiidae*) leven vooral op grassen en komen dan ook regelmatig voor. De diverse insektentaxa worden op het heidereservaat vooral aangetrokken door enkele wilgen (katjes) langs de toegangsweg, bloeiende struik- en grauwe dopheide, de parse aren van het pijpestrootje, door de eikenopslag en de zandige randen van de ge-graven putten.

5. Natuurbeheer

De voorlopige beheersrichtlijnen werden vastgelegd in een intern rapport. De overeenkomst tussen de N.M.W. en de B.N.V.R. laat 3 beheersactiviteiten toe: kappen van de opslag, maaien en plaggen. Branden als beheersmaatregel wordt omwille van de risico's niet toegelaten. De maatregelen zijn ingegeven door de doelstellingen van het natuurreservaat: behoud van een zo groot mogelijke variatie in heidebegroeiingen (en bosvegetaties) en kreëren van omstandigheden gunstig voor de ontwikkeling van de grauwe dopheide (vaak pioniersituaties). In een eerste fase werd de opslag vleggewijze gekapt, om de heide een vrij open mozaïek-achtige structuur te geven. Gezien de korte duur van de overeenkomst werd vooralsnog afgezien van een planning op lange termijn.

6. Besluit

Ondanks de geringe oppervlakte van het gebied en de recente ruimtelijke veranderingen in het verleden is het grauwe dopheide-reservaat in de laatste 15 jaar uitgegroeid tot een vooral botanisch en entomologisch waardevol terrein.

Een doelgericht natuurbeheer kan bijdragen tot het behoud en het vergroten van de reeds aanwezige, biologische variatie.

7. Geciteerde literatuur

- Anon. (1976). Het koninklijk besluit van 16 februari 1976 op de bescherming van bepaalde in het wild groeiende plantesoorten. *Belgisch Staatsblad* van 24 maart 1976.
- Bannister, P. (1964). The water relations of certain heath plants with reference to their ecological amplitude III. Experimental studies. *J. Ecol.* 52: 499-509.
- Bannister, P. (1965). Biological flora of the British Isles, *Erica cinerea* L. *J. Ecol.* 53: 527-542.
- Beernaert, F. (1978). Evolutie van « veld » en bos tussen Brugge en Torhout. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling R. U. G. Gent, 148 p.
- De Smidt, J. (1977). Heathland vegetation in the Netherlands. *Phytocoenologia* 4: 258-316.
- Hansen, I. (1950). Die europäischen Arten der Gattung *Erica* L. *Bot. Jahrb.* 75: 1-81.
- Stieperaere, H. (1966). Een voorlopige typologie van begroeiingen met *Erica cinerea* in West-Vlaanderen. *Gorteria* 3: 59-60.
- Stieperaere, H. (1969). Les dernières stations d'*Erica cinerea* dans la région au sud de Bruges. *Bull. Soc. roy. Bot. Belg.* 102: 221-237.
- Stieperaere, H. (1979). De heidevegetaties met *Erica cinerea* van een oude kapvlakte ten zuiden van Brugge (W. Vl., België). In prep.
- Vande Vyvere, P. (1958). De flora van West-Vlaanderen. Overdruk uit « West-Vlaanderen ». Uitg. Meddens. Brussel. 12 p.
- Vannieuwenhuyze, R. (1975). Insecteninventarisatie van het heideveldje te Brugge. *Stentor* 11 (1): 10-26.
- Vannieuwenhuyze, R. (1978). Waarnemingen van mieren in het Brugse. *Stentor* 14 (3-4): 9-17.
- Van Outryve d'Ydewalle, S. (1921). Geschiedenis van het « veld ». Verbeke-Loys, Brugge.
- Van Rompaey, E. & Delvosalle, L. (1972). Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora. Pteridofyten en Spermatofyten. *De nationale Plantentuin van België*, Meise.